

KNJIGA O TEM, KAKO FRANCU JOŽEFU VODA V HLOHOVCU NI DIŠALA.

Roman Holec, *Poslední Habsburgovci a Slovensko*, Ikar, Bratislava 2001, 303 strani + slikovna priloga.

Republika Slovaška je danes demokratična država Slovakov, malega (komaj) pet-milijonskega srednjeevropskega naroda. Ta je na upognjenem hrbtu stoletja prenašal breme svoje bridke usode in živel svojo 'plebejsko' zgodovino. Bil je narod kmetov, ki je šele z nastankom prve Republike Češkoslovaške lahko udeležil stare narodno-emancipacijske težnje. Velikih osebnosti ni imel, tisti, ki so se čemu takemu približali, pa so zrasli iz naroda.

Če bi v podobnem slogu nadaljevali še naprej, bi spisali zgodovinski tekst, ki bi se uvrstil v kategorijo mitov. Naš osrednji mit bi bil, da slovaška zgodovina ni zgodovina vladarjev. Prav to pa že v uvodu svojega dela o poslednjih Habsburžanih na Slovaškem zavrača pisec Roman Holec, sicer profesor za slovaško zgodovino v 19. stoletju na Katedri za slovaško zgodovino Filozofske fakultete Univerze J. A. Komenskega v Bratislavi. Avtor med drugim navaja, da je bilo ozemlje Slovaške priljubljeno bivališče rodbine Coburg, katere član Friderik je postal bolgarski kralj, v ospredje pa (vsaj v pričujoči knjigi) postavlja Habsburžane, ki so na Slovaškem »...živel, se ljubili, delali, lovili, se zdravili...«. Kako so to počeli v 19. in na začetku 20. stoletja, je jedro knjige; njeno vrednost pa še obogatijo informacije in razlage o odnosu Slovakov in predvsem slovaške politike do krone in dinastije. Gre torej za zgodovino teritorija, kombinirano z zgodovino slovaškega etnikuma¹.

Delo je kronološko in vsebinsko sistematično razdeljeno na šestnajst poglavij. Branje (tudi zahvaljujoč kronološkemu redosledu) pričnemo z lažjim poglavjem, katerega glavni junak je cesar Ferdinand Dobri, končamo pa z nekoliko težjim razpravljanjem o dinastični vdanosti Slovakov.

Ferdinand je bil še za časa cesarovanja svojega očeta Franca kronan za ogrskega kralja. Slavnostni trenutek septembra 1830 se je zgodil v Bratislavi, ki je tako postala izhodišče vladarske poti nove kronane glave. Obredu kronanja živo sledimo sko-

zi oči sodobnika dogajanja - nekega bratislavskega študenta. Predstavi nam podrobnosti velikega dogodka, na koncu pa čisto po študentsko ne pozabi dodati, da je bila tudi atmosfera v mestu temu podobna. Igrala je godba, jedlo se je in pilo. In to na dušek. Marca 1848 je Ferdinand ponovno prišel v Bratislavo, tokrat podpisat marčne zakone - rezultat revolucijskih nemirov. Ljudje so ga ponovno srčno pozdravili, vzdušje je bilo enako slavnostno. Tedaj še ni vedel, da bo to njegovo zadnje državniško dejanje. Decembra je že predal žezlo nečaku Francu Jožefu. Mesto ob Donavi je tako zvezano z začetkom in koncem vladarske poti dobrega vladarja.

Njegov naslednik mladi Franc Jožef je prejel v roke precej razburkano državo. Zato je šele leta 1852 začel razmišljati o navezovanju stikov s svojimi podaniki in tudi dejansko šel na pot ter jih obiskal. Na Ogrsko in Sedmograško se je namenil za cela dva meseca; potovanje si je zgodovinpisje zapomnilo kot 'pot pomiritve'. Pisec poda na tem mestu krasno, predvsem pa pedantno in natančno rekonstrukcijo popotovanja po slovaškem ozemlju. Cesar prespi prvo noč v Sv. Antonu, nato pa krene do Banske Štiavnice², kjer se v rudarskih oblačilih tudi spusti v enega izmed rovov. V Nitri vzbudi pozornost dejstvo, da se je cesar pogovarjal s slovaškimi okoliškimi župani v »njih materinski besedi«, vendar pa moramo to razumeti le kot enostavno češčino. V Prešovu so zbrani meščani hoteli izpreči konje iz cesarske kočije in jo ročno pririniti do mesta ter tako pokazati svojo vdanost. Cesar pa je le bil mnenja, da se to ne spodobi in je ljudi zavrnil. Potovanje ni prineslo nikakršnih političnih posledic, kar so se morda upravičeno nadejali Slovaki, saj so za časa revolucije vdano stali ob strani dinastiji, nagrade pa ni bilo od nikoder.

Pričakovanja so kljub vsemu ostala. V težnji po izpolnitvi le-teh je slovaška politika sicer nihala med dvema geopolitičnima centroma - Dunajem in Budimpešto, a se v končni fazi zmeraj obračala na Dunaj in na cesarja. Po revoluciji je nastopilo (po avtorju) obdobje avdienc in memorandumov, ko so Slovaki vse do uveljavitve dualizma skušali doseči vsaj minimalne narodnostne koncesije. Uspeh je bil nezaten; o teži posameznih avdienc pri cesarju govori tudi naslednji podatek. 11. oktobra 1866 je Franc Jožef sprejel delegacijo Matice slovaške. Zahvalil se ji je za vdanost slovaškega naro-

² V tem znanem slovaškem rudarskem mestu je bila leta 1762 ustanovljena prva rudarska akademija na svetu, ki je ob mnogih študentih iz vse monarhije izobraževala tudi idrijske strokovnjake. O tem glej v: *Tradicie banského školstva vo svete. Zborník prednášok, Štátny ústredný banský archív Banská Štiavnica 1999, predvsem s. 308-309.*

¹ Na podobno sodoben način je opredeljena slovaška zgodovina tudi v najnovejši sintezi, spisani izpod peresa zgodovinarja Dušana Kováča. Glej: *Dušan Kováč, Dejiny Slovenska, Lidové noviny, Praha 1998, s. 5-7.*

da v težavnih trenutkih, še isti dan pa je verjetno na podoben način potolažil kar 115 strank, ki so se zvrstile pri njem! »Prsti med vrati... Nehvaležna Avstrija in stalno hvaležni Slovaki.«

Po letu 1867 je postal manevrski prostor Franca Jožefa na Ogrskem precej ožji in hkrati s tem je posledično upadla njegova vloga moža, ki bi lahko odločneje nastopil v prid posameznikom ali narodom na Ogrskem. Če je slovaška politična elita novo situacijo razumela, je 'mali' človek ni zaznal. V njegovem duhovnem svetu je cesar ostal ta, »...h kateremu se je po Bogu najboljše zatekati po pravico in kjer se je, za razliko od Boga, pravico tudi dalo priklicati.« Ljudje so se še naprej obračali nanj z najrazličnejšimi prošnjami. Predvsem zaradi jezikovne bariere in visokih potnih stroškov niso odhajali osebno in neposredno pred vladarja, ampak so se posluževali pisem. Podobno pot je leta 1914 ubral evangeličanski duhovnik Ján Maliarik. Pisal je pisma na najvišja mesta, a v njih ni prosil milosti za sebe. Državnike in ministre vsega sveta je prepričeval, da so armade nepotrebne institucije, razglašal neodvisnost vseh narodov monarhije, Evrope in sveta... Francu Jožefu je namenil pismo, v katerem ga poziva h končanju svetovne vojne³.

Vera v cesarja kaže na resnično dinastično vdanost, ki je postala atribut Slovakov. Edino v dvoru z dinastijo so Slovaki videli oporo pred madžarskim nacionalizmom. Že na zastavah slovaških prostovoljcev, ki so se bojevali leta 1848, sta bolščala napis: 'Slava kralju in svobodi' in 'Za kralja in narod slovaški'. Vendar, kakor smo že nakazali, po vpeljavi dualizma Slovaki kot problem v očeh Franca Jožefa preprosto prenehajo obstajati; postanejo ogrska notranja zadeva. Zadnja desetletja 19. stoletja tako nastopi v slovaški zgodovini čas, »...ko je po mnenju zgodovinarja Dušana Kováča vino teklo hitreje kot čas.«

Cesar in kralj je v svojem dolgem obdobju vladanja večkrat zavil na Slovaško. Razlogi za obisk so bili včasih zelo prijetni, včasih pa sploh ne. Kadar je šel na lov ali na vojaške manevre, je šel rad in z veseljem, kadar pa je bilo na sporedu odkrivanje spomenikov in odpiranje najrazličnejših institucij, pa bi verjetno raje ostal v priljubljenem Ischlu. Ceremonije, vedno in povsod izvajane po striktni španski etiketi, zmeraj enaki rituali... to je utrujalo. Zahvaljujoč razgibanemu terenu slovaškega ozemlja, ki je bil ugoden za izvajanje vojaških manevrov,

so obiski te narave bili dovolj pogosti. Septembra 1891 so se odvijali manevri med Hlohovcem in Nitro v osrednji Slovaški in udeležil se jih je tudi vrhovni poveljnik. Streho nad glavo mu je vljudno ponudila madžarska grofica Helena Erdödyová v svoji graščini v Hlohovcu. Kakšno predstavo o Hlohovcu so imeli na dunajskem dvoru, sicer ne vemo, moremo pa precej sklepati iz dejstva, da so cesarju za nekajdnevno bivanje v graščini pripeljali vso pohištvo z Dunaja, prav tako pa v sodih tudi vodo iz Schönbrunna. Grofica Erdödyová je zapustila zgodovinopisju opravičilo, da bojda Franc Jožef druge vode ni mogel piti. Nazadnje je bil cesar na Slovaškem junija 1909. Njegova že častitljiva starost je omejevala reprezentančne obveznosti zgolj na bližnje kraje; do komaj 50 km oddaljene Bratislave je še lahko zavil. Tokrat je bil razlog obiska manj simpatičen, vladar je prišel slavnostno odpret otroško zavetišče Sv. Elizabete. Če cesar v tradicionalnem scenariju ni našel užitka, ga prebivalci mesta gotovo so. Nekateri so našli priložnost za zaslužek. Okna s pogledom na cesarjev spreved so se oddajala v najem za 100 kron.

Današnja slovaška prestolnica Bratislava je brez dvoma mesto, ki je doživelo poslednje Habsburžane v zadostni meri in dovolj krat, da bi se lahko tudi na ta način promoviralo v času 'globalnega' turizma. Poleg številnih obiskov najvišjih predstavnikov rodbine ob najslavnejših dogodkih (pisec kot takega natančno predstavi tudi obisk cesarja ob odkritju spomenika Mariji Tereziji leta 1897) so si jo nekateri naredili za svoj dom. Habsburški nadvojvoda Friderik z ženo Izabelo je živel v mestu ob Donavi od leta 1889 do leta 1905. Nastanil se je v enem najlepših mestnih objektov - v Grassalkovičevi palači⁴. Kot pravi Habsburžan se je ukvarjal predvsem z vojsko, njegova družbeno aktivna žena pa si je omislila vezeninarsko društvo Izabela. Organizirala je proizvodnjo, distribucijo in reklamo izdelkov slovaških vezilj, ki so seveda dosegli (tudi mednarodni) trg kot 'Ungarn-ländische (ungarisch-nationale) Stickerei'. Izdelke so poznali in nosili npr. britanska kraljica, ruska carica...

Na Slovaškem so svoj dom našli tudi Habsburžani najvišjega ranga. V poglavju o Topolčiankah nam avtor predstavi družino vnukinje cesarja Franca Jožefa, nadvojvodinje Avguste (hčere princa Leopolda Bavarskega in cesarjeve najstarejše

³ *Maliarik je septembra 1930 pisal tudi jugoslovanski vladji, kjer opozarja na odnos Mussolinija do Slovencev in na »...neljudsko pobijanje Naših Bratov Slovencev...«. Pismo, v katerem sicer poziva k ljubezni, je v Brnu tudi objavil. Ján Maliarik, *Vláde Jugo-slávie, Brno 1930.**

⁴ *Grassalkovičeva palača so lepo obnovljeno po letu 1993, torej po nastanku samostojne Republike Slovaške, spremenili v sedež predsednika slovaške države, kjer le-ta za časa trajanja mandata tudi živi. Palačo danes straži častna četa slovaške vojske, oblečena v uniforme, narejene po zgledu oblačil slovaških prostovoljcev iz revolucionarnega leta 1848.*

hčere Gizele). Za moža je vzela habsburškega nadvojvodo Jožefa Avgusta, ki ji je naredil šest otrok. Zadnji med njimi, hči Marija Magdalena, se je rodila na gospostvu Topolčianky leta 1909. Leta divjana svetovne vojne je preživljala mirno na posestvu in le zavoljo dejstev, da je oče – vojak zdoma ter da visi nedaleč od doma zastava Rdečega križa, je mogla sklepati o nevsakdanjih časih. Ranjeni vojaki, ki so okrevali ob habsburški nadvojvodinji, seveda niso izhajali iz rednih enot, temveč so sodili med najelitnejše herojske izbranice. Vsak je imel svojo sobo s kopalnico, obedovat je hodil v glavni dvorec, po kosilu je lahko zaigral biljard, se odpravil na ježo,... Domača gospa Avgusta je junake redno vabila na čaj v svoj turški salon. Jasno v gala uniformah. Po koncu vojne je dvorec nasledila češko-slovaška država in ga spremenila v poletno rezidenco predsednika Masaryka. Bojda je tukaj z družino rad počival. Nekoliko zahodnejše od Topolčiank, a še vedno na ozemlju Slovaške, so posedovali Habsburžani gospostvo Holíč. Izpostavljamo ga zato, ker sta na tamkajšnjem dvorcu po znani bitki pri Slavkovu (Austerlitzu) bivala avstrijski cesar Franc I. in ruski car Aleksander I.

Grof Otto Seefried je imel v slovaškem okraju Liptov prelepo vilo in bogate lovske revirje. Svoje življenjsko poslanstvo je videl v glavnem v love na jelene (vsaj 'osemnajstake') in le ena 'malenkost' v njegovem življenju je odločila, da mu je avtor posvetil svoje poglavje ter da ga tudi sicer zgodovino-pisje še ohranja v (bledem) spominu. Skrivaj se je poročil z najstarejšo vnukinjo cesarja Franca Jožefa Elizabeto, sestro glavne junakinje topolčianske zgodbe. Zakaj skrivaj, nam pove že sama besedica pred osebnim imenom ženina. Stari cesar se je sčasoma sicer pomiril s situacijo, globoko v sebi pa verjetno nikoli. Seefrieda pa je kljub vsemu akceptiral in spoštoval zavoljo ene temeljne pozitivne lastnosti, ki smo jo zgoraj že omenili. Groff Otto je bil strasten in izvrsten lovec. Celotno sam vladar ga je večkrat povabil na lov.

Habsburžani so kmalu ugotovili, da narava slovaškega ozemlja ni primerna le za lov, temveč tudi za izlete, planinarjenje ali zgolj za občudovanje. Predvsem svet Visokih Tater je pritegnil mnoge pripadnike rodbine, ki jim je po žilah tekla kri najvišje kakovosti. 1881 in 1889 je prišel na obisk Tater cesarjev brat Karel Ludvik (oče Franca Ferdinanda). Med ogledom najrazličnejših znamenitosti se je celo odločil povzpeti na vrh Tokareň. Na podvigu ga je spremljala žena Marija Terezija, ki se je ves čas vozila ob možu na posebej za to priložnost skonstruiranem dvokolesnem vozičku! V slovaški naravi so uživali tudi predstavniki znamenite nemško-madžarske rodbine Coburg-Koháry. Čeprav slednji ne sodijo v okvir piščevih z naslovom

definiranih omejitev knjige, jih že zaradi karakterja knjige, ki skuša predstaviti kronane in plemenite glave, zvezane s slovaškim prostorom, ne izpusti. Nenazadnje pa jih s Habsburžani povezuje (kaj drugega kot) poroka Klotilde Coburg-Koháry z nadvojvodo Jožefom Karlom Ludvikom. Klotildin brat Friderik, nam znan predvsem kot človek, ki se je povzpел na bolgarski prestol, si je na smrtni postelji zaželel biti pokopan pod Kraljevo planino na slovaški Červeni Skali. Želja se mu ni izpolnila (ob njegovi smrti se je pisalo leto 1948).

Ob naravnih lepotah se je lahko Slovaška (in se še vedno lahko) pohvalila tudi s številnimi zdravilnimi vrelci. Ti se ob zadostni kapitalski podpori radi spremenijo v udobna in razkošna zdravilišča, kamor si hodijo pomoči potrebni lajšat težave. Mednje sodi tudi cesarica Sisi, ki je 1895 obiskala zdravilišče Bardejov. Novi moderni hotel in okolje je visoki dami zelo ugajalo, nenazadnje tudi ne gre spregledati navedenega podatka, da je bil hotel v celoti elektrificiran. Staromodni Franc Jožef je kaj takega dovolil v Schönbrunnu šele leta 1898. V zdravilišče Piešťany, ki prav tako sodi med elitnejša, pa je zaradi revme redno zahajal bolgarski car Friderik. S tem početjem ni prenehal niti po izbruhu svetovne vojne. Ko je februarja 1917 s celotnim generalštabom ponovno prišel na Slovaško, sta ga tukaj obiskala novi avstrijski cesar Karel I. in nemški cesar Viljem II. Razpravljali so o nadaljnjem poteku vojne in snovali preobrat. Ker do njega ni nikdar prišlo, je srečanje odšlo v pozabo.

Skoraj legendarna avstrijska cesarica Elizabeta, imenovana Sisi, ne bo seveda nikdar zapisana po zabi. Deloma je za to poskrbela tudi grofica Irma Sztárayová iz slovaških Sobranec. Dotična plemkinja je bila namreč poslednja cesaričina dvorna dama, ki jo je spremljala na njenih številnih potovanjih. Tudi na zadnjem, ki se je tragično končalo ob Ženevskem jezeru. O poslednjih dneh s svojo gospo je zapustila spomine⁵, po avtorjevem mnenju užitne le z veliko mero kritičnega pristopa.

Ena najlepših v knjigi predstavljenih zgodb se prične na koncu. Pomladi 1945 prispe zmagoslavna Rdeča armada do dvorca Rusovce nedaleč stran od Bratislave. V tamkajšnji spalnici srečajo sovjetski vojaki prihodnosti ostanke preteklosti, ostarelelega gospoda in gospo s križem v roki. Gospod je bil madžarski plemič Elemér Lónyay, gospa pa nihče drug kot belgijska princesa Štefanija, žena nesojenega habsburškega prestolonaslednika Rudolfa. Po skrivnostnem Rudolfovem samomoru 1889 se je Štefanija 1900 po velikih težavah s Francem Jo-

⁵ Irma Sztárayová, *Aus den letzten Jahren der Kaiserin Elisabeth, Wien 1909.*

žefom in svojim očetom omožila s plemičem neustreznega rodu in ranga. 1906 sta kupila dvorec Rusovce, ki sta ga moderno in luksuzno uredila ter opremila. V njem se je živelo kot na dvoru, k blišču so svoje prispevali tudi častni gostje. Med temi avtor izdvaja Nobelovo nagrajenko in osebo, 'zahvaljujoč' kateri je Alfred Nobel obiskoval tudi naše kraje⁶, Berto von Suttner »...ki je celo priznavala Rusovcam ambicije postati mali Weimar.«

Podobne težave kakor Štefanija s svojim drugim zakonom je imel tudi prestolonaslednik Franc Ferdinand. Zaljubljen se je namreč v Sofijo Chotkovo, dvorno damo 'bratislavske' nadvojvodinje Izabele. Le visokemu veku cesarja in slabi izbiri potencialnih novih prestolonaslednikov je moč pripisati dejstvo, da je Franc Jožef na koncu le privolil v poroko. Franc Ferdinand se je Slovacom ohranil v spominu bolj kot po svoji morganatični poroki po vodenju t. i. belvederske politike, naperjene v prvi vrsti proti Madžarom. Vanjo se je dejavno vključil eden najsposobnejših slovaških politikov prve polovice 20. stoletja dr. Milan Hodža. Bil je prestolonaslednikov zaupnik in človek, ki je do konca staval na 'habsburško klavzulo'⁷. Vendar, kot je sam pristavil: »Moramo torej računati z Dunajem in Avstrijo, ampak le do tedaj, dokler nam je v pomoč. V nasprotnem primeru velja Palackega formula: bili smo pred Avstro-Ogrsko, bomo tudi po njej.«

Sarajevski streljaj pokončajo Hodžine in slovaške upe. Na grob Franca Ferdinanda položi slovaška delegacija venec z besedilom: 'Velikemu upu, pričakovani silni zaščiti: globoko razžalošeni Slovaki.' V štiriletnem vojnem vrtincu se dinastiji vdani Slovaki bojujejo kot v vseh vojnah za cesarja doslej - vdano in predano. In prav na tradicionalno slovaško lojalnost se je izgovarjal cesar Karel, ko je 12. oktobra 1918 v Badnu sprejel češke poslance in

nasprotoval vključitvi Slovaške v načrtovano državo Češkoslovaško. Svoj odnos do cesarja so Slovaki še zadnjič pokazali avgusta 1918, ob obisku cesarske družine. Ljudje so jo sprejeli enako kot vselej, z ovacijami in slavnostmi najvišjega razreda. Zadnja cesarica je kasneje dejala, da je to eden najlepših spominov na bivšo monarhijo, kar jih hrani. A ko monarhija dokončno pade, padejo tudi Habsburžani kot njen temelj. Ljudje hitro sprejmejo novo državnost, večstoletni lojalnosti cesarju navkljub.

Novonastala republika je pomenila korenit prelom s staro monarhijo. Nastale so nove institucije - npr. predsednik države, ki so morale zapolniti vakuum, nastal po starih. Ljudje so potrebovali poleg politične osebnosti tudi osebni kult glave države, kar jim je Masaryk rad dal. Konec koncev se je, kakor nekoč cesarjev, tudi njegov rojstni dan slavil kot eden največjih državnih praznikov (ob 28. oktobru, dnevu razglasitve republike Češkoslovaške).

Nad vse zanimivemu in ilustrativnemu delu je na koncu mogoče očitati samo eno hibo. Besedilo, sicer pisano na podlagi bogatega in raznovrstnega arhivskega gradiva, časopisnih virov in literature, ne vsebuje opomb in citatov virov. Vzroke lahko verjetno iščemo pri založniku, ki je želel knjigo, prijazno povprečnemu bralcu. In tudi sam pisec v uvodu poudari popularno-znanstveni značaj dela. Za prvo informacijo pa lahko bralec ob koncu le najde seznam arhivov (slovaških, avstrijskih in madžarskih), muzejev in knjižnic, od koder je avtor črpal podatke ter seznam temeljne uporabljene literature. Med bistvena pomagala gotovo sodita tudi dodan imenski register s posebej označenimi člani habsburškega rodu in rodovnika zadnjih Habsburžanov ter rodbine Saških in Coburgovcev. Identificiranje posameznikov znotraj same družine je ob branju tako bistveno lažje. Pozornost si za služi tudi slikovna priloga, sestavljena iz fotografij, slik in razglednic glavnih akterjev knjige, tako oseb kot krajev. Čisto ob koncu se tudi ni moč izogniti primerjavi slovaške politike in njenega odnosa do monarhije v njenih zadnjih vzdihljajih s slovensko. Vsiljuje se precej podobnosti, pa tudi razlik. Če že ne najdemo drugega, nas družijo vsaj to, da smo oboji do konca stavili na habsburško karto⁸.

Jure Gašparič

⁶ O tem glej: Janez Cvirn, Alfred Nobel in njegova velika požiralna denarja, *Zgodovina za vse*, št. 2, 2000, s. 11-12.

⁷ Milan Hodža (1878-1944) je bil eden vodilnih politikov prve češkoslovaške republike. Že pred vojno je bil poslanec v ogrskem parlamentu, kjer je zagovarjal sodelovanje nemadžarskih narodov na Ogrskem. V prvi republiki je zastopal načela t. i. agrarizma ter bil večkrat minister, od 1935 do 1938 tudi predsednik vlade. Po Münchenskem sporazumu iz 1938 je emigriral v ZDA, kjer je tudi umrl. Augustin Mafovičik a kol., *Reprezentativný biografický lexikón Slovenska, Matice slovenská, Martin 1999*, s. 114. Svoje ideje in koncepte o prihodnji podobi tega dela Evrope je zapustil v delu *Federation in Central Europe, Reflections and Reminiscences*, London 1942. Slovaški prevod: *Federácia v strednej Európe*, Kalligram, Bratislava 1997. O prestolonaslednikovih idejah o preureditvi monarhije glej predvsem s. 104. Prim.: Tone Kregar, Milan Hodža in Srednja Evropa, *Zgodovina za vse*, št. 1, 1999, s. 76-91.

⁸ Slovenci vse do t. i. badenske avdience 25. maja 1918, ko je cesar obljubil nemškutarjem in Nemcem iz slovenskih dežel nedeljivost slovenskega ozemlja. Obljuba je v slovenskem taboru povzročila dokončno slovo od 'habsburške' klavzule. Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, Modrijan, Ljubljana 1998*, s. 14-15.